

16. Yüzyıl İslam Cildi ve Avrupa Cildi Şirazelerinin Temel Özelliklerinin Karşılaştırılması

Comparison of the Basic Characteristics of the 16th Century Islamic Binding and The European Binding Endbands

Mehmet KONUKLAR

Dr.
Kültür ve Turizm Bakanlığı

E-Mail:
konuklar@hotmail.com

Atıf:
KONUKLAR, M. (2023). "16. Yüzyıl İslam Cildi ve Avrupa Cildi Şirazelerinin Temel Özelliklerinin Karşılaştırılması", *Palmet Dergisi*, (4), 83-96.

Öz

El yapımı kitaplar, yapısal ve sanatsal özellikleri birbirinden oldukça farklı olması nedeniyle İslam cildi ve Avrupa cildi şeklinde iki ana grupta sınıflandırılmaktadır. Cilt sanatının önemli bir unsuru olan şirazeler, kitapların sırt kısmının baş ve etek uçlarında bulunan, kitabın yapısal bütünlüğüne ve sanatsal kompozisyonuna katkı sağlayan örgülerdir. Bu çalışmada farklı nedenlerle tamamen tahrip olmuş İslam cildi ve Avrupa cildi tarzında iki 16. yüzyıl kitabının restorasyonu kapsamında yeniden örülen şirazelerinin yapım aşamaları ve özellikleri karşılaştırılmıştır. Şirazelerin yapım ayrıntıları dikkate alınarak kitabın yapısına olan katkıları ve sanatsal kompozisyondaki konumları tespit edilerek kayıt altına alınmıştır. Ayrıca İslam cildi ve Avrupa cildi şirazelerinin tespit edilen özellikleri karşılaştırılarak tarihi kitapların korunması ve onarımında dikkat edilmesi gereken hususlar tartışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Kitap Restorasyonu, Şiraze, İslam Cildi, Avrupa Cildi, Destekli Dikiş

Abstract

Handmade books are classified in two main groups as Islamic and European books, since their structural and artistic features are quite different from each other. Endbands, which are an important element of the binding art, are the weaves found at the head and tail of the book spines, contributing to the structural integrity and artistic composition of the book. In this study, the construction phases and features of the resewed endbands within the scope of the restoration of two 16th century books in the style of the Islamic book and the European book, which were completely destroyed for different reasons, were compared.

Geliş Tarihi/Received
31.08.2023

Kabul Tarihi/Accepted
19.09.2023

Yayın Tarihi/Publication Date
28.09.2023

Considering the construction details of the endbands, their contribution to the structure of the book and their position in the artistic composition were determined and recorded. Furthermore by comparing the determined features of the Islamic and European endbands, the issues that should be considered in the preservation and repair of historical books were examined in this context.

Keywords: Book Restoration, Endband, Islamic Binding, European Binding, Supported Sewing

Giriş

Sistemik yazının icadından günümüze insanlık bilim ve teknolojiye artan bir ivme ile gelişim kaydetmiştir. Her buluş yeni bir buluşun, her bilgi daha detaylı bir bilginin önünü açmış böylece insanlığın bilgi birikimi hızla artmıştır. Gelecek nesillere bilginin aktarımı sert zeminlere yapılan basit çizimlerle başlamış sonraları stilize şekil çizili levhalar, yazılı sayfeler, rulolanmış belgeler ve kodeksler bilgi aktarım aracı olarak kullanılmıştır. 8. yüzyıldan itibaren ise kitaplar bilgi aktarımının lokomotifidir. Bu nedenle arşivlerde bulunan tarihi kitaplar bilim, kültür ve sanata dair en kapsamlı bilgileri içeren önemli yazılı kültürel miras eserleridir.

Yapısal ve sanatsal özellikleri birbirinden oldukça farklı olması nedeniyle tarihi kitaplar, İslam cildi ve Avrupa cildi şeklinde iki ana grupta değerlendirilmektedir. Erken dönem İslam ciltleri ve bunların Kıpti ciltleriyle ilişkilerini incelediği çalışmasında Petersen (1954), İslam ve Avrupa ciltlerinin birbirinden ayrı nitelikte olduklarını vurgulayarak erken dönem İslam ciltlerinde Kıpti ciltlerden esinlenme olduğunu öne sürmüştür. Asya kıtasında 8. yüzyıla kadar oluşturulan yazı kültürünün devamı niteliğinde gelişen İslam cildi, kitap merkezli bir din olan İslamiyet'in doğuşu ve yayılışına paralel gelişim göstermiştir. 8-11. yüzyıllarda hızla gelişen İslam cildi, Osmanlı Devleti zamanında altın çağını yaşamıştır. Selçuklu, Osmanlı (Arıtan, 1993), Memlük, Mağribi, Fars tarzı ciltler, İslam cildi kapsamında değerlendirilmektedir (Petersen, 1954). Farklı dönem veya coğrafyalarda İslam cildinin en güzel örneklerini verdikleri için 10. yüzyıl İslam Cildini tanımlamak için "Selçuklu Cildi", 12. yüzyıl Batı Avrupa İslam Cildi için "Mağribi Cildi", "15. yüzyıl İslam Cildi için "Osmanlı Cildi" (Arıtan, 1993) kavramı kullanılmaktadır. İslam el yazmalarının karakteristik özellikleri; Şemşe (Alparslan, 2018), renkli süslemeler, sertap, mıklep, ince keçi derisi, kitap mahfazaları, şiraze, aharlanmış kâğıtlar ve kullanım kolaylığı olarak sıralanmak mümkündür (Bosch, 1981).

Öncüllerine 9. yüzyıldan itibaren Kuzey Afrika Kıpti yazmalarında rastlanılan Avrupa Cildi, Roma İmparatorluklarında parşömen yazı zemini ve ahşap kapak kombinasyonunda gelişim göstermiştir. Avrupa Medeniyeti'nin gelişimine paralel olarak evrilen Avrupa cildi, 16-19. yüzyıllarda altın çağını yaşamış ve günümüz sert kapak kitap formunun atalığını yapmıştır. Şarlman, Roma, Ermeni, Bizans (Dinçer, 2019), Yunan (Boudalis, 2007) ve Gotik tarzı kitaplar Avrupa cildi kapsamındadır. Avrupa cildi kitapların karakteristik özellikleri; sırt dikişi, sırttaki kabartılar, dikiş desteklerinin kapaklara sabitleme şekli, sırt kamburası, ahşap kapaklar, metal kabartılar, klipsler, taşıma halkaları, parşömen

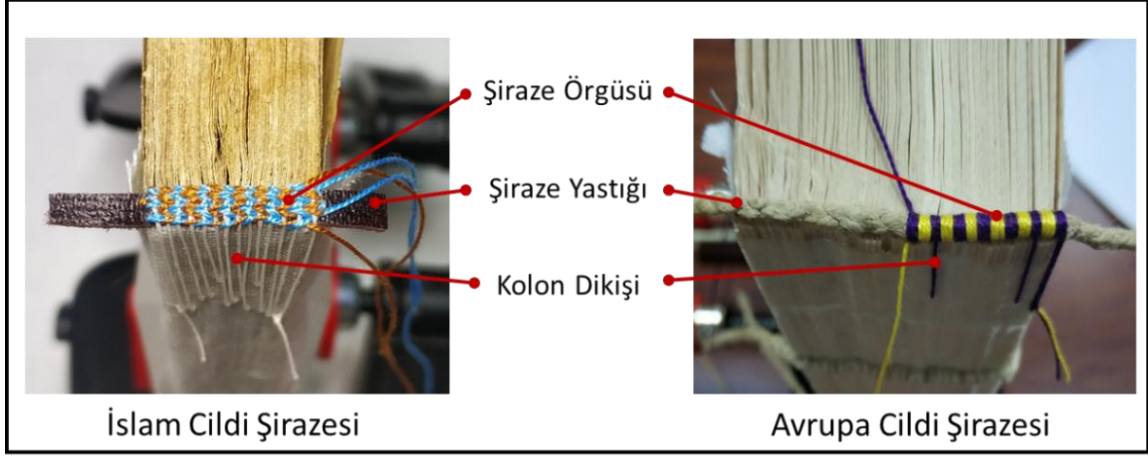
metin, kapak payları, şiraze ve cilt süslemeleri şeklindedir. El yapımı olmaları nedeniyle (Anameriç, 2015: 29) nevi şahıslarına münhasır olmakla birlikte genel karakteristikleri dikkate alınarak İslam cildi (Özbek ve Bilgen, 2022: 694) ile Avrupa cildi arasındaki temel farklılıklar genel hatlarıyla Tablo 1'de karşılaştırılmaktadır.

	İSLAM CİLDİ	AVRUPA CİLDİ
Tarihi Gelişimi	Orta Asya'da Uygurlarca 8. yüzyılda başlar (Binark, 1986) ve gelişimi İslam Medeniyetini takip eder.	Mısır'daki Kıptilerce 9. yüzyılda başlar (Arıtan, 1993: 551) ve gelişimi Avrupa Medeniyetini takip eder.
Genel Yapı	Cilt; kapaklar, sertap ve miklepten oluşur. Kitaba özel mahfaza bulunabilir. Metin ve kapaklar genellikle aynı boyuttadır.	Ciltte sertap ve miklep yoktur. Kapaklar birbirine ip veya metal klipslerle bağlanır. Kapaklar genellikle metinden büyüktür.
Sırt Yapısı	Cildin sırtı düzdür. Genellikle yazı ve süsleme içermez. Şiraze deri zemin üzerine örülür.	Cildin sırtı kamburalı, dikiş destekleri bariz çıkıntılı ve yazı içerir. Şiraze urgan üzerine sarılır.
Yapımında Kullanılan Malzemeler	Metin genellikle kâğıttır. Kapaklar genellikle mukavvadan yapılmış ve ince keçi derisiyle kaplanmıştır (Özen, 1998).	Metin parşömen veya kâğıttır. Kapaklar tahta veya mukavvadan yapılmış ve genellikle dana derisiyle kaplanmıştır (Petersen 1954).
Yapım Tekniği	Formalar genellikle 5 biyofordan oluşur ve metin bloğu 2 duraklı dikişle oluşturulur (Scheper, 2015). Kapaklar ayrı hazırlanır metin bloğu sırtında birleştirilir.	Formalar genellikle 2 biyofordan oluşur ve metin destekli dikişle birleştirilir. Destek uçları kapaklara sabitlenir (Dinçer, 2019). Sonrasında cilt derisi kapaklar üzerine yapıştırılır.
Süsleme ve Üslup	Süslemeler renkli, şekilli kabartmalı oymalı ve ayrıntılıdır (Özen, 1998). Genellikle metal içermez. Metin bloğu kenarlarında yazı veya altın süslemeli bulunabilmektedir.	Çeşitli metaller, yapı elemanı ve süsleme amaçlı kullanılır (Boudalis, 2007). Süslemeler genellikle tek renkli yazı veya baskıdır. Metin bloğu kenarları kırmızı boyalı olabilmektedir.

Tablo 1. İslam ve Avrupa Ciltlerinin Genel Karakteristik Özellikleri Üzerinden Karşılaştırması

Kavramsal Çerçeve

İslam ve Avrupa ciltleri arasındaki önemli farklılıklardan birisi de şirazelerdir. Şirazeler, kitapların sırt kısmının baş ve etek uçlarında bulunan, kitabın yapısal bütünlüğüne ve sanatsal kompozisyonuna katkı sağlayan örgülerdir. Kitap yapımında dikiş işlemini takiben şirazeler, kitap sırtının baş ve etek kısımlarına örülmektedir. İslam ve Avrupa cildindeki şirazelerin yapısal bölümleri Görsel 1'de gösterilmektedir. Şirazelerde iki örgü bulunmaktadır (Scheper, 2015: 61). Birincil örgü şiraze yastığını forma ortalarıyla birleştirip şiraze kolonlarını oluşturan ve şirazenin kitaptaki konumunu sabitleyen kolon dikişi örgüsüdür. İkincil örgü şirazenin görselliğini oluşturan ve iki iplik kullanılarak şiraze yastığı üzerine veya etrafına yapılan örgüdür.

Görsel 1. İslam Cildi ve Avrupa Cildi Şirazelerinin Yapısal Bölümlerinin Restorasyon Kapsamında Yeniden Örülen Şirazeler Üzerinde Görünümü

Erken dönem İslam ciltlerinin Mısır Kıpti ciltleriyle benzerlikleri üzerine incelemelerde bulunan Petersen (1954: 64), Erken dönem Kur'an-ı Kerim ciltlerinde bazı detayların Kıpti kitaplarına benzerlik gösterdiğini ve İslam cildinin kendine özgü gelişimle Ciltçilik sanatını dünyada önemli bir konuma yükseldiğini vurgulamıştır. (Scheper 2015: 287), İslam Ciltçiliği Tekniğinin metot, materyal ve bölgesel farklılıklar kapsamında değerlendirdiği araştırmasında İslam ciltlerinde %80 oranında iki duraklı dikişin uygulandığını ve genellikle Chevron deseni (fare dişi) şirazelerin yapıldığını tespit etmiştir.

Boudalis (2016), Doğu Akdeniz ciltlerindeki ikili şirazelerin yapım teknikleri, sınıflandırılması ve tasarımları üzerine yaptığı incelemelerde İslam, Süryani, Ermeni ve Bizans şirazelerinin ikili şirazelerle ilişkilerini irdelemiştir. Bu kapsamda Yunan, Gürcü ve Arap el yazmalarında Süryani şirazesı, Etiyopya ve Arap el yazmalarında Ermeni şirazesı ve Yunan el yazmalarında İslam şirazesı gözlemlenmesini Akdeniz havzasındaki mücellitlerin birbiriyle iletişim halinde olmalarına bağlamıştır.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Yoğun bilgi ve sanatsal öğeler içeren yazılı kültürel miras eserlerinin koruma-kullanım dengesi, içeriklerindeki bilgiye erişme talebi nedeniyle diğer kültür varlıklarına görece kullanım yönüne doğru kaymaktadır. Dengenin koruma yönüne kaydırılması amacıyla bu eserlerde önleyici koruma faaliyetlerine ağırlık vermek gerekmektedir. Bu kültür varlıklarının yapısal ve sanatsal özelliklerinin bilinmesi eserin korunmasını ve ihtiyaç halinde onarımını kolaylaştıracaktır. Şirazeler, el yapımı kitapları hem yapısal hem sanatsal olarak bütünleyen önemli bölümlerdir. Renkli yapıları gereği ciltte uygulanan sanatı tamamlayan şirazeler birlikte kitabın baş ve etek kısmında yaprakların sırt derisiyle bulunduğu yerdeki olumsuz görüntüyü kapatan müstakil süslerdir.

Şirazeyi oluşturan kolon dikişleri formalarının hem bir arada durmasını hem de metin bloğunun sırt bezine tutunmasını sağlamaktadır. Ayrıca Avrupa cildi şirazelerinde görülen şiraze yastığının uç kısımlarının kapaklara yapıştırılması işlemi metin-cilt bütünlüğü destekleyen bir önemli uygulamadır. Bu özellikleri nedeniyle şirazeler, İslam ve Avrupa ciltlerinin yapısal ve sanatsal özelliklerinin anlaşılması ve karşılaştırılması açısından kilit bir role sahiptir. Bu çalışma kapsamında hem İslam cildi hem de Avrupa cildi şirazelerinin tarihi kitap onarımı kapsamında yeniden yapımı tarif edilmekte, bu şirazeler arasındaki yapısal ve sanatsal özellikler karşılaştırılmaktadır. Bu karşılaştırma aynı zamanda İslam cildi ile Avrupa cildi arasındaki farklılıkları da ortaya çıkarmaktadır.

İslam cildi şirazeleri, buldukları kitaplarda oluşan tahribatın boyutunu ortaya koyan doğal göstergelerdir. Şirazenin yapısal bütünlüğünün bozulması kitaptaki tahribatın müdahale gerektirecek bir ölçüde gerçekleştiğini göstermekte olup bu durum "şirazesini kaymak" deyimini ortaya çıkarmıştır. Bu çalışmanın şirazeler üzerinde odaklanmasının bir diğer nedeni tarihi kitaplarda oluşan tahribatın gözlemlenmesi ve kontrol altına alınmasına katkı sağlamaktır. Araştırma ile tahribata uğramış tarihi kitaplardaki şirazelerin onarılması ve yeniden yapılmasında dikkat edilmesi gereken hususların ortaya çıkarılması da amaçlanmaktadır.

Yöntem

Tarihi el yapımı kitapların sağlam hallerinde dışarıdan yapılan gözlemlerle yapısal ve sanatsal özelliklerini belirlemede doğal kısıtlılıklar bulunmaktadır. Dikişleri dağılmış ve metin cilt bütünlüğü bozulmuş kitaplarda sağlam hallerinde görülemeyen sırt içi, dikiş ayrıntıları, şirazenin alt bölümleri, metin-sırt-kapak birleşim noktaları gibi kısımlar gözlemlenebilmekte ve eserin hakkında daha ayrıntılı bilgilere erişilebilmektedir. Bu çalışmada farklı nedenlerle tahrip olmuş İslam cildi ve Avrupa cildi tarzında iki yeniçağ dönemi kitabın restorasyonu kapsamında yeniden yapılan şirazelerinin yapım aşamaları ve özellikleri karşılaştırılmıştır. Şirazelerin yapım ayrıntıları dikkate alınarak kitabın yapısına olan katkıları ve sanatsal kompozisyondaki konumları tespit edilerek kayıt altına alınmıştır. İslam cildi ve Avrupa cildi şirazelerinin tespit edilen özellikleri karşılaştırılarak bu kapsamda tarihi kitapların korunması ve onarımında dikkat edilmesi gereken hususlar irdelenmiştir.

Geniş bir coğrafyada yüzyıllar boyunca üretilen İslam ve Avrupa ciltlerinin, Selçuklu Cildi, Bizans Yazması, Memluk cildi gibi alt kategori isimleriyle anılan farklı üslup ve yöntemlerle üretilmiş örnekleri bulunmaktadır. Çalışma kapsamında İslam cildi olarak MS 1600 yılında istinsah edilen bir Osmanlı cildi el yazması, Avrupa cildi olarak MS 1551 yılında Bazel'de basılmış bir nadir matbu eser seçilmiştir. Her iki eser de İslam ve Avrupa ciltlerinin en güzel örneklerinin verildiği dönem aralığındadır. Ayrıca her iki eserin de şirazeleri restorasyon kapsamında yeniden yapılmıştır. Yeniden yapım işlemi, restore edilen eserin işlevini yitirmiş veya parçalanarak tamamen kaybolan parçalarının

uygun özelliklerde yeni materyallerle yapılmasıdır. Yeniden yapım işleminde kaybolan parçanın, eserde tespit edilebilen orijinal özellikleri ve zorunlu uygulamalar haricinde hiçbir sanatsal yorum katılmadan eserin ait olduğu dönemin genel özelliklerine uygun olarak yapılması esastır. Böylelikle seçilen bu iki eserin yeniden yapılan şirazeleri, kendi dönemlerindeki genel şiraze yapısını temsil etmektedir.

Şirazeler buldukları kitapların yapısal ve sanatsal bir bileşeni olması nedeniyle karşılaştırma amacıyla eserlere uygulanan onarımın işlem aşamaları genel olarak sıralanmıştır. Şirazelerin yeniden yapımı görsellerle desteklenerek ayrıntılı betimlenmiştir. Restorasyon kapsamındaki eserler kendi dönem ve sanatlarının genel özelliklerini taşımakla birlikte İslam ve Avrupa cildi şirazelerinin tüm özelliklerini taşıması mümkün değildir. Bu nedenle daha detaylı bilgi verebilmek amacıyla şirazelerin yeniden yapım betimlemelerinde alternatif yöntem ve uygulamalar da açıklanmıştır.

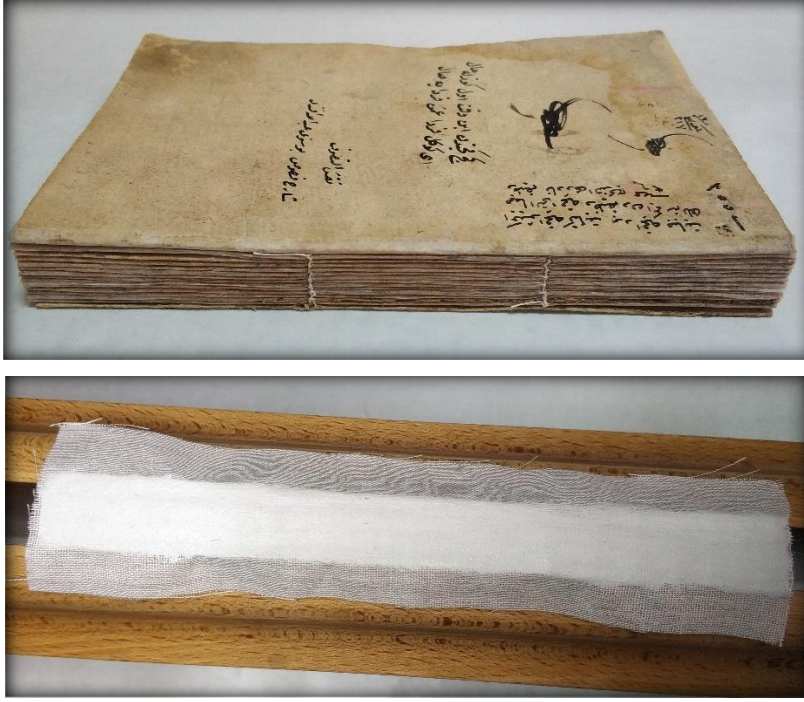
Bulgular

Araştırma kapsamında onarımı gerçekleştirilen İslam cildi, Ahi Benli Hasan tarafından MS 1517 yılında telif edilen Hüsnü Dil adlı eserdir. Türk Edebiyatı konulu eserin müstensihisi Ali Semerkandi olup istinsah tarihi MS 1600'dür. Talik yazı türünde Osmanlıca yazılan eser, 178x114x18 mm boyutlarında ve 141 varaktan oluşmaktadır. Eserin metni İslam kâğıdı üzerine is mürekkebi kullanılarak, cildi murakka üzerine keçi derisi kaplanarak oluşturulmuştur. Eserin cildi sonradan yapılmış olmakla birlikte sırt derisi birkaç yerinden parçalanarak işlevini yitirmiş durumdadır. Eserin dikişi büyük oranda, şirazesi ise tamamen dağılmış durumdadır. Şiraze artıklarında eski şirazede kullanılmış mavi ve kahverengi ip artıkları tespit edilmiştir.

Restorasyona alınan Avrupa cildi MÖ 7. yüzyılda yaşamış Homeros'un İlyada Destanı adlı eseri olup miladi 1551 yılında Basel'de basılmıştır. Milli Kütüphane koleksiyonunda bulunan eser 155 x 235 mm boyutlarındadır. Kapakları deforme halde olup eserden ayrılmış, dikiş ve şirazesi tamamen dağılmıştır. Eserin metin bölümü yapraklarında yoğun kir ve parçalanma tespit edilmiştir. Restorasyona alınan bu kitabın tahribata uğramış haldeki kapakları içerisinde 12. yüzyıla ait Bizans parşömenleri olduğu tespit edilmiş ve bu parşömenler, açığa çıkarma restorasyonu (Caple, 2000) kapsamında eserden ayrılarak onarılmıştır (Konuklar ve Yılmaz, 2019). Yapraklarının bir bölümü parçalanmış ve dikişi dağılmış haldeki metin bloğuna koruma amaçlı restorasyon kapsamında kâğıt onarımı, yeni dikiş, yeni şiraze ve yeni cilt yapılması kararlaştırılmıştır. Bu kapsamda esere dönemine uygun dikiş uygulanmış ve şiraze örülmüştür. Restorasyonun sürdürülebilirlik ve geri dönüşlülük (Beck, 1999) ilkeleri dikkate alınarak esere uygun yapılan yeni cilde yine restorasyonun özgünlük ilkesi gereği süsleme uygulanmamıştır (Konuklar, 2023).

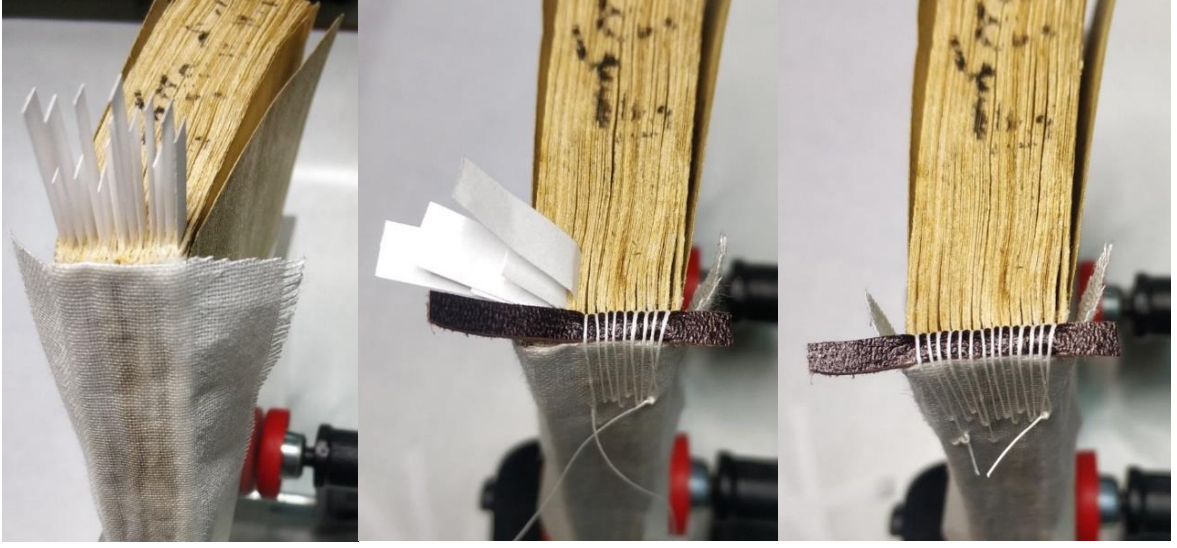
İslam Cildi Şirazesı

İslam cildi tarzında kitaplar oluşturulurken hazırlanan formalar birbirine genellikle iki duraklı dikiş tekniğiyle (Scheper, 2015) dikildikten sonra metin bloğunun sırtına sırt bezi yapıştırılmaktadır (Görsel 2). Kullanılan bezin sırtın tamamını kapladığına ve sırt kenarlardan bir miktar fazla olmasına dikkat edilmektedir.

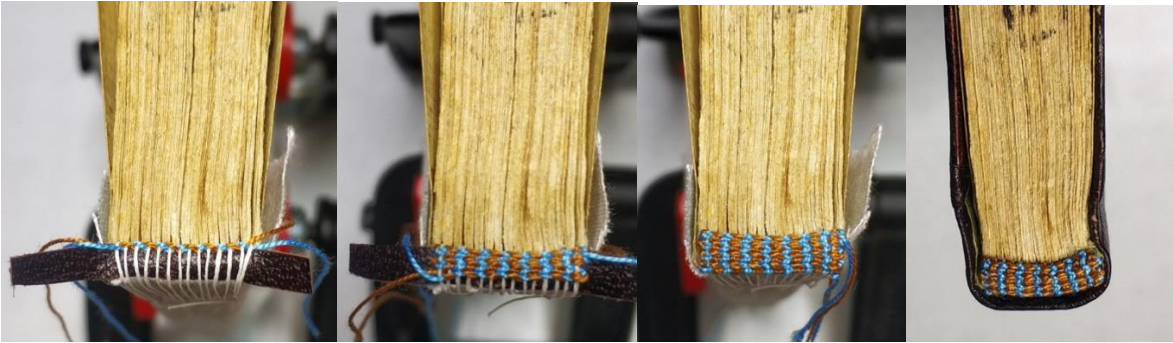
Görsel 2. İslam El Yazması Kitaplarında Yaygın Olarak Kullanılan İki Duraklı Dikiş (Üstte) ve Dikiş Sonrası Eserin Sırtına Yapıştırılan Mermerşahi Sırt Bezi (Alta)

Dikiş ve sırt bezi yapıştırma işlemlerinden sonra sırtın baş ve etek kısımlarına şiraze yapımına geçilmektedir. İslam cildi şirazesı yapımında ilk aşama birincil dikiş olan kolon dikişidir. Nişanlı şiraze yapılması planlanıyorsa tüm formaların ortaları, Görsel 3'te gösterildiği gibi kâğıt şeritlerle işaretlenmektedir. Şiraze yastığı olarak kullanılacak deri parçası, işaretli forma ortalarından yapılan kolon dikişiyle sırtın uç kısımlarının dışına sabitlenmektedir (Görsel 3). Saplama şiraze türünde kolon dikişin her formanın ortasından geçme zorunluluğu yoktur. Ancak yastık üzerinden geçen kolon iplerinin düzenli aralıklarla dağılmış olması gerekmektedir. Nişanlı ve saplama şirazeleri arası bazı uygulamalarda kolon dikişleri her forma ortasından geçerken yastık üzerindeki kolon ipleri ikili gruplar halinde konumlandırılmakta ve tek kolon ipi gibi varsayılarak şiraze örülmektedir.

Görsel 3. Nişanlı Şiraze Örme Amacıyla Her Formanın Ortasına Kâğıt Şerit Yerleştirilmesi (Solda), Deri Şiraze Yastığı Üzerine Kolon Dikişlerinin Her Forma Ortasından Gececek Şekilde Atılması (Ortada) ve Kolon Dikişinin Tamamlanmış Hali (Sağda)

Şiraze yapımının ikinci aşaması birincil dikişle oluşturulan kolon iplerinin yastık üzerindeki bölümüne ikincil örgü olan şiraze örgüsünün oluşturulmasıdır. İki farklı renkte ipek iplik ve iki iğne kullanılarak oluşturulan örgünün çok farklı şekilleri bulunmaktadır. Örgü şekline göre ise faredişi (Chevron deseni), baklava, geçmeli ve alafranga, düz, verev, alttan örme ve üstten örme gibi şiraze türleri vardır. Bu farklı şekilleri oluşturmak için renkli iplerin kolon iplerinden altından veya üstünden geçirilmesi, iğnelerin örgüye iç veya dış kısımlardan batırılması ve örgü dönüşlerinde iplerin alta veya üste alınması parametrelerinden faydalanılmaktadır.

Görsel 4. İslam Cildi Fare Dişi Şiraze Örgüsünün İşlem Aşamaları ve Restorasyonu Tamamlanmış Eserdeki Şirazenin Görünümü (En Sağda)

Temelde mücellidin sanatsal yaklaşımına kalmakla birlikte büyük boyutlu kitaplarda baklava dilimi, orta ve küçük boyutta kitaplarda faredişi şiraze örümü tercih edilmektedir. Görsel 4'te iki farklı renkte ip ve iki ip kullanılarak faredişi şiraze örümü gösterilmektedir. Faredişi şirazesine benzer şekilde iki renk ip ve tek iğne kullanılan başka bir şiraze örme yöntemi de bulunmaktadır. Baş ve tek şirazelerinin

örümü tamamlandıktan sonra şiraze yastığının örgü ile kapatılmayan artan kısımları kesilmektedir. Örgüde kullanılan renkli iplerin uç kısımları kitap sırtının üzerine yapıştırılarak şiraze örme işlemi tamamlanmaktadır. İslam cilt sanatında bir dönem şiraze örme işlemi sonrasında dip tutmak adıyla bilinen sırtın ince bir deriyle (dip kösteği) kaplanması işlemi uygulanmıştır (Küçükkömürler, 2021). İç kapağın deri veya kâğıt olması, sırtta bez veya deri yapıştırılması ve esere yan kâğıt uygulanması durumlarına göre İslam cildinde farklı metin cilt birleştirme uygulamaları (Scheper, 2015) bulunmaktadır.

Metin bloğu işlemlerinin tamamlanmasından sonra metinle aynı boyutta hazırlanan cilt kapakları metin bloğuyla birleştirilmektedir. Yekpare cilt yönteminde kitabın cildi, bir bütün olarak hazırlanıp esere yapıştırılmaktadır. Yoğun kapak süsleme işlemi uygulaması gerektiren eserlerde cilt Deffeteyn yöntemiyle yapılmaktadır. Kapaklarda yapılacak oyma, deri yapıştırma ve boyama işlemlerinin daha kolay yapılmasını sağlayan Deffeteyn yönteminde ön kapak ve arka kapak grubu (Sertap ve mıklep dâhil) ayrı ayrı hazırlanarak metin bloğu sırtına sırayla yapıştırılmaktadır (Scheper, 2015). Bu yöntemle hazırlanmış kitapların sırt kısmında iki kat deri bulunmaktadır.

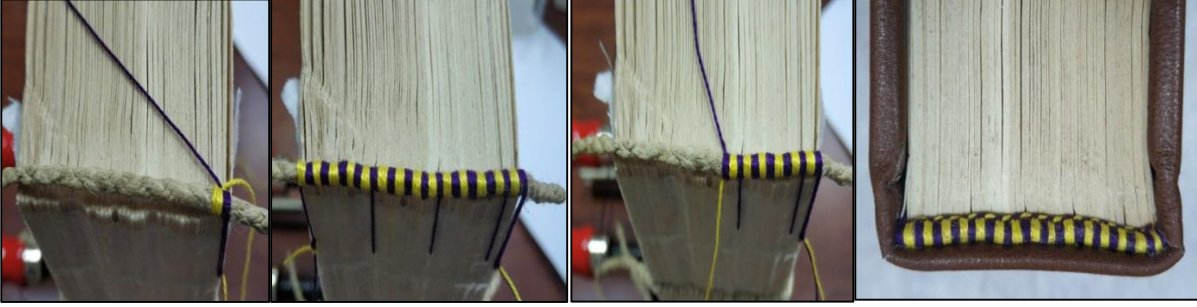
Avrupa Cildi Şirazesi

Orta ve Yeniçağ Avrupa ciltlerinde 3 destekli 5 duraklı dikiş yöntemi yaygın olarak kullanılmıştır. Bu dikiş yöntemini uygulamak için dikiş sehпасına 3 dikiş desteği gerilmektedir. Dikiş desteği olarak pamuk keten veya kendir iplerinden yapılmış urganlar, rulolanmış parşömen veya deri parçaları kullanılmıştır (Vodopivec, 2009). Hazırlanan formalar desteklerle beraber sırayla birbirlerine dikilmektedir (Görsel 5). Dikiş sonrasında sırtta sırt bezi veya karton desteklikler yapıştırılmaktadır. Bütün formalar dikildikten sonra dikiş destekleri, sırt eninden daha uzun olacak şekilde kesilmektedir. Dönemin sanatsal özelliklerine bağlı olarak metin bloğunun sırtı çekiçle kamburalı hale getirilebilmektedir. Daha sonra dikiş desteklerinin uçları kapaklara farklı yollarla sabitlenmektedir.

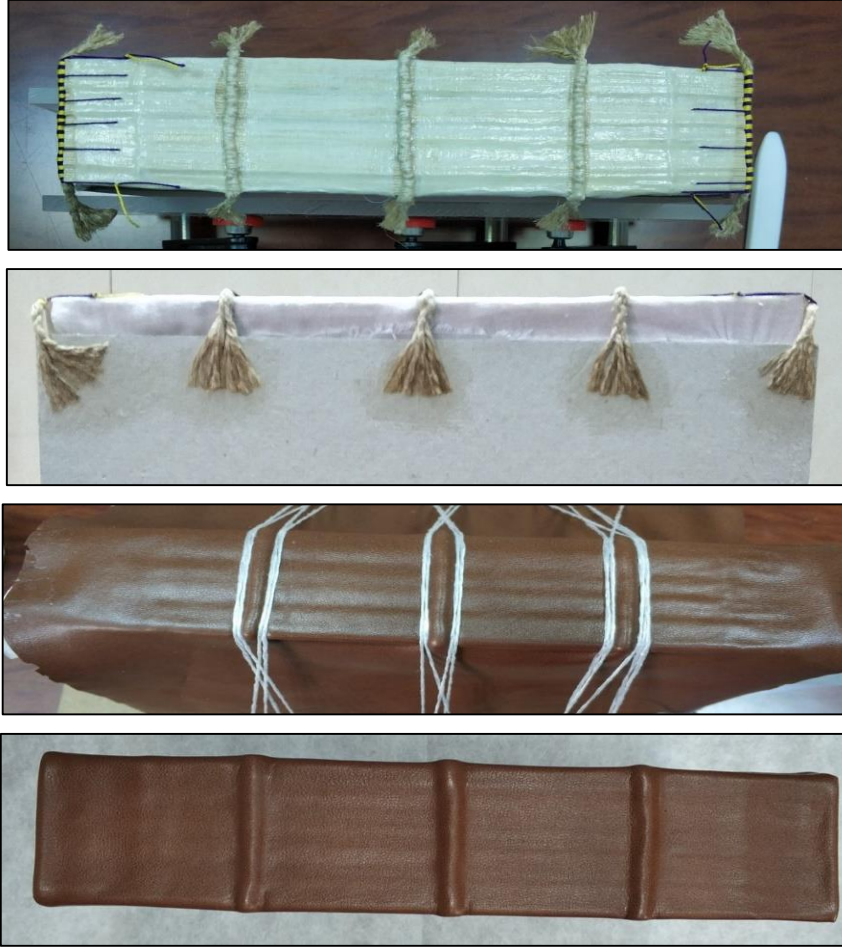
Görsel 5. Keten İplik ve Dikiş Desteği Olarak Kendir İpi Örgüsü Kullanılmış 3 Destekli ve 5 Duraklı Avrupa Cildi Dikişi.

Avrupa cildi şirazelerinde de İslam cildinde olduğu gibi iki örgü bulunmaktadır. Ancak Avrupa şirazelerinde örgüler peş peşe değil eş zamanlı olarak örülmektedir. Şiraze örgüsü için farklı renkte iki iplik hazırlanıp bir tanesine iğne geçirilmektedir. Şiraze yastığı, sırtın uç kısmına konulduktan sonra ilk forma ortasından ilk kolon dikişi atılarak Görsel 6'da gösterildiği üzere şiraze örümüne başlanmaktadır. İplerin şiraze yastığına belirli bir sayıda sıra ile sarılması şeklinde uygulanan şiraze örme işlemi ilerledikçe belirli aralıklarda forma ortalarından kolon dikişleri de yapılmaktadır. Böylece şiraze örüm işlemi ile kolon dikişi işlemi paralel yürütülmektedir.

Görsel 6. Tek Yastıklı ve Üç Sarımlı Avrupa Cildi Şirazesinin Örgü Aşamaları ve Restorasyonu
Tamamlanmış Eserdeki Şirazenin Görünümü (En Sağda)

Avrupa şirazeleri, tek yastık üzerine ikili veya üçlü sarım yöntemleriyle örülebildiği gibi Şarlıman Dönemi veya Ermeni ciltlerinde olduğu gibi iki şiraze yastığı kullanılarak iki katlı (Boudalis, 2016) şirazeler de örülebilmektedir. Ermeni ciltlerinde çok katlı şiraze örümlerine kapakların kenarları ve sırtın uç kısımları da dâhil edilmektedir (Hille, 2011). Klasik Avrupa ciltlerinde tek yastıklı şiraze örümü tamamlandıktan sonra yastıkların örgü dışında kalan kısımları kapaklara sabitlenmek üzere kesilmeden bırakılmaktadır. Şiraze örme işlemi tamamlandığında kitap sırtında kapaklara sabitlenmek üzere üçü dikiş desteği ikisi şiraze yastığı olmak üzere 5 urgan oluşmaktadır (Görsel 7). Dönemine bağlı olarak kitap kapakları kayın veya meşe tahtası veya mukavva olabilmektedir. Metin bloğunun sırtındaki urganların tahta kapaklara yerleştirilmesi için farklı oyma yöntemleri ve kazıkla sabitleme işlemleri uygulanmıştır. Mukavva kapaklarda ise genellikle urganların uçları tiftiklendirilerek kapak üzerine yapıştırılmıştır.

Görsel 7. Şiraze Örme İşlemi Tamamlanmış Avrupa Cildinin Sırt Kısımında Üçü Dikiş Desteği İki Şiraze Yastığı Olmak Üzere 5 Urganın Görünümü (Üstte), Dikiş Destekleri ve Şiraze Yastıkları Uçlarının Tiftiklenerek Kapak Mukavvalarına Yapıştırılması (Orta-Üstte), Cilt Derisinin Dikiş Destekleri Üzerine Yapıştırılması (Orta-Altta) ve Restorasyonu Tamamlanmış Kitabın Kabartılı Sırtının Görünümü (Altta)

Kapak sabitleme işlemini tamandıktan sonra kenarları inceltmiş bir deri parçası sırt ve kapaklar üzerine yapıştırılmaktadır. Cilt derisinin sırtta yapıştırılmasında dikiş desteği kabartılarının belirgin hale getirilmesi (Görsel 7) ve muhat* bölümünün oyuklu yapısını oluşturulması amacıyla bu işleme uygun kitap presleri kullanılmaktadır. Cilt derisi yapıştırıcısının kurumasına müteakip kapak içlerine uygun boyutta hazırlanmış yan kâğıtları yapıştırılmaktadır. Bu aşamadan sonra cilde dönemin özelliklerine göre değişik süslemeler ve metal aparatlar takılarak ciltleme tamamlanmaktadır.

* Muhat; sırt ile kapakların arasındaki mukavvasız cilt bölümü olup kapakların hareket etmesinde menteşe işlevi gören kitabın yapısal bölümüdür.

Sonuç

Yapımında kullanılan malzemeler, yapım yöntemi ve süsleme şekilleri açısından İslam cildi ile Avrupa cildi arasında birçok farklılık bulunmaktadır. Bunun doğal sonucu olarak bu ciltlerde bulunan şirazeler de birbirinde farklıdır. Restorasyonu yapılan eserlerdeki şirazeler ve tarihi kitaplar üzerinde yapılan gözlemler sonucunda İslam cildi şirazeleri ile Avrupa cildi şirazeleri arasında tespit edilen yapısal ve fonksiyonel farklılıklar Tablo 2'de sıralanmaktadır. Karşılaştırma İslam ve Avrupa ciltleri genel yapısında olan ve bu çalışma kapsamında restorasyonu yapılan iki eser üzerinden yapılmıştır. Aynı cilt sanatı grubundan farklı şiraze örnekleri ile yapılacak karşılaştırmada Tablo 2'de sıralanan özelliklerden küçük sapmalar olması olasıdır.

	İSLAM CİLDİ ŞİRAZESİ	AVRUPA CİLDİ ŞİRAZESİ
Şirazenin Yapısal Görevi	Formaları bir arada tutmak	Kapakları bir arada tutmak
Şirazenin Sabitlenmesi	Kolon dikişiyle sırta sabitleme	Yastık uçlarıyla kapaklara sabitleme
Kolon Dikişinin Amacı	Şiraze örgüsüne zemin hazırlamak ve formları bir arada tutmak	Şirazeyi konumunda sabitlemek
Kolon Dikişi Sıklığı	Genellikle kolon dikişi bütün forma ortalarından geçer	Kolon dikişi birkaç formanın içinden geçer
Şiraze Örgüsü Oluşturma Yöntemi	İki iğne ve iğle kolon ipleri üzerine örgü	Şiraze yastığı üzerine sarım
Şiraze Yastığının Uç Kısımları	Şiraze örgüsü hizasında kesilir veya metin bloğuna yapıştırılır	Kapaklara sabitlenir
Şiraze Yastığının Niteliği	Deri şerit	Urgan, yuvarlanmış deri veya parşömen
Kolon İpi	Genellikle dikiş ipi ile aynı	Şiraze örgü iplerinden biri

Tablo 2. İslam Cildi Şirazeleri ile Avrupa Cildi Şirazeleri Arasındaki Yapısal, İşlevsel ve Sanatsal Farklılıklar

İslam cildi şirazesinin yapısal görevi, eserin formlarının bir arada durmasına sağlamak olduğu için İslam cildi onarımında kopmuş haldeki şirazeye tekrar fonksiyon kazandırmak için gizli şiraze kolonu örmek gerekmektedir. Avrupa cildi onarımında işlevini yitirmiş şirazeye orijinal fonksiyonu kazandırmak amacıyla ise şiraze yastığının uçları kapaklara sabitlenmelidir.

Avrupa kitaplarındaki kolon dikişinin İslam cildine göre zayıf olması nedeniyle olası tahribatlarda şiraze kopmakta veya tamamen eserden ayrılmaktadır. Avrupa kitaplarının raflara dikey pozisyonda

yerleştirilmesi bu tahribatı hızlandırmaktadır. Kapakların metinden büyük olması nedeniyle dikey konumda metin bloğunun ağırlığı sırt bölümüne binmektedir. Avrupa ciltlerinde sık karşılaşılan şiraze ve kapak kopması (Boudalis, 2012) bu ağırlıktan kaynaklanmaktadır (Armengol, 2015:77). Bu nedenle cilt bütünlüklerinin korunması amacıyla tarihi Avrupa kitaplarının raflara yatay yerleştirilmesi gerekmektedir.

İslam el yazmalarında metin cilt bütünlüğü büyük oranda eserin sırtı tarafından sağlanırken Avrupa ciltlerinde kapaklar metin bloğuna muhat bölgesi gücüyle tutunmaktadır. İslam cildinde kitap sırtı hareketli yapıda iken Avrupa cildinde sabittir. Bu nedenle İslam el yazmaları kolaylıkla açılıp kullanılabilirken Avrupa kitaplarının 90 dereceden fazla açılmaması gerekmektedir. Her ne kadar şiraze yastıklarının kapaklara bağlı olmaması sayesinde İslam el yazmaları rahat açılabilse de geniş açılı kullanımlar şirazede gerilmelere neden olmaktadır. Bu nedenle eserin şirazesinin uzun ömürlü olmasını sağlamak amacıyla İslam el yazmaları 120 dereceden fazla açılmamalıdır.

Kaynakça

- ALPARSLAN, E. (2018). Türk Cilt Sanatında “Soğuk Şemse” Tekniği ve Kayseri Raşit Efendi Yazma Eser Kütüphanesinde Bulunan “Soğuk Şemse” Ciltler Üzerine Bir Araştırma: *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 6, S. 21, S. 193-206.
- ANAMERİÇ, H. (2015). Yazma Eserlerin Kataloglanmasında Marc Standardı 500 Genel Notlar Alanı ve Bileşenlerinin Kullanımı. A.Ü. Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi. C. 55. S:2.
- ARITAN, S.A. (1993). “Ciltçilik: İslam Kitap Sanatlarının Klasik Çağını Osmanlılarda Yaşayan Bir Kolu”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 7. İstanbul: TDV Yayınları.
- ARMENGOL, R.U. (2015). “Bindings Create Strength? Study of the Method Used to Construct Books and Intervention Proposals”, *Unicum Document Grafic* (14) 63-86.
- BECK, J. (1999). “Reversibility, Fact or Fiction? The Dangers of Art Restoration, *Notes in the History of Art*, 18(3), 1-8.
- BINARK, İ. (1986). “Türk Kitapçılık Tarihinde Cilt Sanatı”, *Fırat Havzası Yazma Eserler Sempozyumu*, 91-107, Fırat Üniversitesi, Elazığ.
- BOSCH, G., CARSWELL, G.P. and PETHERBRIDGE, G. (1981). *Islamic Bindings & Bookmaking. A Catalogue of an Exhibition, The Oriental Institute, The University of Chicago*. ISBN: 0-918986-31-1.
- BOUDALIS, G. (2007). “Endbands in Greek-Style Bindings”, *The Paper Conservator*, Vol.31, 29-49.

- BOUDALIS, G. (2012). "The Conservation of an Early Sixteenth Century Bound Greek Manuscript: An Insight into Byzantine Bookbinding Through Conservation", *Care and Conservation Manuscripts* 13, University of Copenhagen.
- BOUDALIS, G. (2016). "Twined Endbands in the Bookbinding Traditions of the Eastern Mediterranean", *In Proceedings of the International Conference, Men and Books: from Microorganisms to Mega-Organisms*, St. Hypollit.
- CAPLE, C. (2000). *Conservation Skills: Judgement, Method and Decision Making. 1st Edition*, London.
- DINÇER, P.S. (2019). "Erken Bizans Dönemi Resimli Dini El Yazmaları". *Art-Sanat*, 12, 385-420.
- HILLE, J., and MERIAN, S. (2011). "The Armenian Endband: History and Technique", *The New Bookbinder*, 31: 45-60.
- KONUKLAR, M. (2023). "Atatürk'ün Cenaze Töreni Fotoğraf Albümü Onarımının Restorasyon Amaç ve İlkeleri Açısından Değerlendirilmesi", *Journal of Humanities and Tourism Research*, 13 (1): 33-45.
- KONUKLAR, M., YILMAZ, E. (2019). "12. Yüzyıl Bizans Yazmasına Ait Parşömen Örneklerinde Koruma ve Onarım Çalışmaları", *41. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu*, Diyarbakır.
- KÜÇÜKKÖMÜRLER, (2021). *Türk-İslam Cilt Sanatı Terminolojisi. Geleneğin Mirası*, Konya: Necmettin Erbakan Üniveristesi Yayınları.
- ÖZBEK, B. ve BİLGİN, M. (2022). "Kayseri Raşit Efendi Yazma Eser Kütüphanesi'nde Korunan 18. Yüzyıla Ait Beş Adet Yazma Eserin Tezyini Açısından İncelenmesi", *Journal of Humanities and Tourism Research*, 12 (4): 692-710.
- ÖZEN, M.E. (1998). *Türk Cilt Sanatı*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- PEDERSEN, T.C. (1954). "Early Islamic Book bindings and Their Coptic Relations", *Ars Orientalis*, Vol. 1, 41-64.
- SCHEPER, K. (2015). *The Technique of Islamic bookbinding: Methods, Materials and Regional Varieties*. Leiden.
- VODOPIVEC, J. (2009). "Medieval Bindings: Stiff Board Structures in Slovenian Manuscript Collection", *Libellarium*, II, 1: 1 - 27.